

WALDEMAR F. WILCZEWSKI
Lublin

„TUŁACTWO” BISKUPÓW I KAPITUŁY WILEŃSKIEJ W LATACH 1656-1662

Historycy badający nowożytne dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego zgodnie przyznają, że jednym z najdonioślejszych wydarzeń w jego historii była wojna z Rosją w latach 1654-1667. Pierwsze lata konfliktu przyniosły Rzeczypospolitej dotkliwe straty. Kolejne miasta i twierdze przechodziły w ręce moskiewskie. Bez walki padły Orsza, Połock, Mohylew, Czernihów. 3 X 1654 r., po trzymiesięcznej obronie, polska załoga opuściła Smoleńsk. Po zimowej przerwie inwazja moskiewska ruszyła z nową siłą. 11 VII 1655 r. padł Mińsk, 8 VIII wojska cara Aleksego Michajłowicza zajęły stolicę Wielkiego Księstwa Litewskiego. Najście moskiewskie okazało się dla Wilna katastrofą. Wiele tysięcy mieszkańców barbarzyńsko wymordowano. Ograbione i spalone miasto popadło w całkowitą ruinę. „Wilna w Wilnie szukać trzeba było” – to jedno z najczęściej cytowanych zdań na temat ówczesnych wydarzeń.

Wieści o zbliżającej się fali wojsk moskiewskich i ich okrucieństwach sprawiły, że część ludności zagrożonej najazdem próbowała uciekać. Teren wolny od nieprzyjaciela był jeszcze rozległy – Ziem Koronnych Rzeczypospolitej nie zalał jeszcze „potop” szwedzki. Na szczególne niebezpieczeństwo ze strony Moskwy narażone były osoby i instytucje duchowne. Klasztory i kościoły były dla schizmatyckich najeźdźców doskonałym źródłem łupów. Rzeź Mścislawia i wymordowanie znajdującego się w mieście konwentu dominikańskiego, grabież i palenie kolejnych kościołów nie dawały wiele nadziei na ocalenie. Duchowieństwo uchodziło na zachód, wraz z bogatszymi i bardziej świadomymi świeckimi, często ochraniając najcenniejsze przedmioty z powierzonych sobie świątyń: kielichy, monstrancje, obrazy.

Decyzję o opuszczeniu stolicy podjęli również biskup i kanonicy wileńscy. W 1655 r., na październikowej sesji kapituły ustalono sposoby zabezpieczenia klejnotów katedralnych i archiwum kapitulnego. Biskup i Kapituła Katedralna Wileńska rozpoczęły trwający blisko siedem lat okres „tułactwa”.

W czasie, gdy wojska cara Aleksego przekroczyły wschodnie rubieże Rzeczypospolitej, biskupem wileńskim był Jerzy Tyszkiewicz. Przed objęciem wileńskiej stolicy biskupiej kształcił się w kolegium jezuickim w Krakowie. Wykształcenie i drogę do kariery zawdzięczał swemu stryjowi jezuitcie Jerzemu Tyszkiewiczowi, ówczesnemu rektorowi krakowskiego kolegium. Dzięki jego poparciu, wnet po uzyskaniu święceń otrzymał kanonię krakowską. Wraz ze stryjem, któremu powierzono litewską prowincję jezuitów, przeniósł się do Wilna. 30 V 1626 r. został wprowadzony do kapituły wileńskiej jako jej kustosz. Zalety osobiste oraz poparcie Eustachego Wołłowicza, ówczesnego biskupa wileńskiego, i króla Zygmunta III sprawiły, że wkrótce po objęciu sufraganii wileńskiej (17 V 1627¹) został przeniesiony na wakujące biskupstwo żmudzkie (19 XII 1633²). W czasie poselstwa do Rzymu otrzymał godność prałata domowego ojca św. i zarząd sąsiednią diecezją kurlandzką. O wysokiej pozycji i szerokich horyzontach umysłowych Jerzego Tyszkiewicza świadczy jego udział – jako przewodniczącego strony katolickiej – w toruńskim Colloquium Charitativum³. Wcześniej – latem 1628 r. – uczestniczył w zwołanym przez prymasa synodzie prowincjonalnym w Piotrkowie. Kolejnym etapem w karierze duchownej biskupa było objęcie katedry wileńskiej (26 V 1649 r. wybór przez kapitułę, 8 XII zatwierdzenie papieskie). „Pokojowy” okres rządów biskupich Tyszkiewicza zaowocował renowacją katedry – wyremontowano dach i ozdobiono główny ołtarz świątyni. W roku 1651 biskup przejął z rąk jezuitów bezpośrednią władzę nad seminarium, w tym samym roku odbył się synod diecezjalny. Na lipcowej sesji w roku 1653 kapituła podjęła środki zabezpieczenia przed grasującą zarazą. Zgromadzeni zwrócili uwagę na niebezpieczeństwo ze strony Moskwy. Kanonik Kleczkowski otrzymał zadanie ostrzeżenia biskupa i kapituły przed nadciągającymi wojskami, tak aby w razie konieczności ewakuować relikwie św. Kazimierza i skarby katedralne⁴. W przededniu wojny – 11 I 1654 r. –

¹ P. N i t e c k i, *Biskupi Kościoła w Polsce*, Warszawa 1992, s. 213.

² Tamże, s. 213. W. Przyalgowski (*Żywoty biskupów wileńskich*, t. II, Petersburg 1860, s. 133) podaje 23 XII 1633 r. jako datę zatwierdzenia nominacji przez Urbana VIII.

³ E. P i s z c z, *Colloquium Charitativum. Przygotowania – przebieg – rezultat*, w: *Colloquium Charitativum Secundum*, red. K. Maliszewski, Toruń 1996, s. 32.

⁴ J. K u r c z e w s k i, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym*,

Tyszkiewicz przewodniczył kolejnemu synodowi diecezjalnemu⁵. Biskup pozostawał w Wilnie do połowy 1655 r. W obliczu bezpośredniego zagrożenia miasta przekazał pełnomocnictwa Kleczkowskiemu i w towarzystwie kanonika Mocarskiego i ks. Wciślińskiego⁶ przez Taurogi udał się do Królewca. Zmarł na wygnaniu 17 I 1656 r. Ciało biskupa początkowo złożono w podziemiach „jakiegoś luterskiego kościoła” dopiero po stu latach umieszczono je w Kalwarii na Żmudzi⁷.

Podobnie jak biskup, również kanonicy musieli opuścić stolicę. Ratując precjoza i archiwum katedralne, szukali schronienia na obszarach wolnych od wrogich wojsk.

Kapituła wileńska została ustanowiona wraz z diecezją w 1388 r. Biskup poznański Dobrogost, wykonując polecenia papieża Urbana VI i za zgodą króla Władysława Jagiełły, powołał prepozyta i dziekana kapituły oraz dziesięciu kanoników. Liczba członków kapituły stopniowo się powiększała. Utworzono godności: prałata, archidiakona, scholastyka i kantora. Grono kanoników zwiększono o dwie osoby. W XVII w. kapituła wileńska liczyła 6 prałatur i 12 kanonii⁸. Od początku swego istnienia skupiała osoby odznaczające się znakomitą pochodzeniem i wykształceniem. W stallach kanonicznych katedry wileńskiej zasiadali sufragani wileńscy, biskupi żmudzcy, inflanccy, absolwenci cenionych uniwersytetów.

W połowie XVII w., w czasie bezpośrednio poprzedzającym najście moskiewskie, kapitułę tworzyli: Jerzy Białożor (został kanonikiem 18 XI 1649 r.⁹, kustosz od 23 V 1652 r.¹⁰), Andrzej Brazgalski (został kano-

liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju, t. III, Wilno 1916, s. 159.

⁵ J. S a w i c k i, *Concilia Poloniae*, t. II, *Synody diecezji wileńskiej i ich statuty*, Warszawa 1948, s. 130. T. K r a h e l, *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, „Studia Teologiczne”, 5-6(1987-1988), s. 43. Akta obu synodów biskupa Tyszkiewicza nie zachowały się.

⁶ Przyałgowski podaje, że biskupowi towarzyszyli kanonicy Mocarski i Wieśliński. W Aktach kapituły nie ma wzmianek o kanoniku Wieślińskim, chodzi zapewne o Marcina Floriana Wciślińskiego, ten jednak został kanonikiem dopiero 23 VII 1657 r. Jeśli rzeczywiście wyjechał z Tyszkiewiczem do Królewca, to nie jako członek kapituły wileńskiej.

⁷ P r z y a ł g o w s k i, dz. cyt., s. 131-145; K r a h e l, dz. cyt., s. 27; J. K u r c z e w s k i, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912, s. 44.

⁸ Dzieje kapituły zostały przedstawione w pracach ks. J. Kurczewskiego (*Biskupstwo*, s. 105-124) i ks. T. Krahela (dz. cyt., s. 33-39). Artykuł ks. Krahela zawiera wskazówki bibliograficzne dotyczące tematu.

⁹ Materiału historycznego do dziejów rocznych czyli kroniki litewsko-katolickiego Kościoła, a szczególnie wileńskiej diecezji z akt kapituły katedralnej oraz konsystorza wileńskiego i rozmaitych dokumentów oryginalnych przez ks. Mamerta z Fulsztyna Herburta... zebranego,

nikiem 23 V 1652 r.¹¹), Aleksander Chodkiewicz (został kanonikiem 2 VII 1634 r.¹²) Jan Karol Dowgiąłło Zawisza (został kanonikiem 2 X 1639 r.¹³), Walerian Judycki (został kanonikiem 2 VIII 1654 r.¹⁴), Paweł Kleczkowski (po raz pierwszy na sesji 9 XII 1644 r.¹⁵), Adam Kopeć (po raz pierwszy na sesji 3 II 1639 r.¹⁶), Paweł Lewicki (był kanonikiem już za Wołłowicza 1616-1630 r.¹⁷), Wawrzyniec Mocarski (został kanonikiem 29 III 1648 r.¹⁸), Jan Newelski (instalowany na kantorię 23 V 1651 r.¹⁹), Jan Pac (był kanonikiem już za Wołłowicza 1616-1630 r.²⁰), Krzysztof Przecławski (po raz pierwszy na sesji 28 IX 1645 r.²¹, dziekan od 2 X 1659 r.²²), Hieronim Sanguszko, sufragan (po raz pierwszy na sesji 2 XII 1644 r.²³), Aleksander Sapieha (instalowany na prepozyturę 14 V 1650 r.²⁴), Władysław Silnicki (został kanonikiem 5 VII 1651²⁵), Mikołaj Słupski, (został kanonikiem 15 VIII 1649 r.²⁶), Jan Gotard Tyzenhauz (został kanonikiem 21 IX 1649 r.²⁷), Jerzy Wołłowicz (został kanonikiem 2 VIII 1643 r.²⁸)²⁹.

t. II, rkps. Archiwum Diecezjalne we Włocławku, k. 140 (dalej cyt.: Herburt).

¹⁰ Herburt, k. 153v.

¹¹ Tamże, k. 153v.

¹² Tamże, k. 86v.

¹³ Tamże, k. 104v.

¹⁴ Tamże, k. 164.

¹⁵ Tamże, k. 116v.

¹⁶ Tamże, k. 103.

¹⁷ P r z y a ł g o w s k i, dz. cyt., s. 91.

¹⁸ Herburt, k. 132.

¹⁹ Tamże, k. 149.

²⁰ P r z y a ł g o w s k i, dz. cyt., s. 91.

²¹ Herburt, k. 120v.

²² Tamże, k. 171.

²³ Tamże, k. 116v.

²⁴ Tamże, k. 143.

²⁵ Tamże, k. 149v.

²⁶ Tamże, k. 138.

²⁷ Tamże, k. 138.

²⁸ Tamże, k. 113.

²⁹ Przyałgowski (dz. cyt., s. 136-137) wśród kanoników za rządów biskupa Jerzego Tyszkiewicza (1650-1656) wymienia również Andrzeja Hrehorowicza i Teodora Skuminowicza. W jego zestawieniu brak kanoników: Brazgalskiego, Judyckiego, Paca, Silnickiego, Słupskiego i Waniszewskiego. Kanonik Andrzej Hrehorowicz zmarł tuż przed rozpoczęciem wojny z Rosją 29 V 1654 r., natomiast kanonik Teodor Skuminowicz jako prałat-kantor występuje w aktach

Jednym z najznakomitszych członków ówczesnej kapituły był książę Hieronim Władysław Sanguszko (1611-1657). Od ósmego roku życia kształcił się u wileńskich jezuitów. W Akademii ukończył poetykę i jeden rok retoryki. 9 X 1628 r. wstąpił do zakonu jezuitów. Po odbytych w Krakowie dwuletnim okresie nowicjatu, kontynuował naukę retoryki w Sandomierzu. W Poznaniu studiował logikę, fizykę i metafizykę. Święcenia kapłańskie przyjął w 1636 r. po dwóch latach studiów teologicznych w krakowskim kolegium św. Piotra. Naukę teologii kontynuował do roku 1639. Z nieznanых przyczyn w roku 1640 opuścił zakon jezuitów i został inkardynowany do diecezji wileńskiej. Następnie przez kilka lat pełnił funkcję sekretarza króla Władysława IV. W roku 1642 został prezentowany przez monarchę na stanowisko kustosa kapituły katedralnej wileńskiej. 12 XII 1644 r. papież Innocenty X prekonizował Sanguszkę na biskupa tytularnego metoneńskiego i sufragana wileńskiego. W roku następnym biskup Abraham Wojna w asyście metropolity unickiego Antoniego Sielawy udzielił mu sakry biskupiej. Jako pomocnicy biskup wileński uczestniczył w sporach z luteranami, z polecenia Innocentego X wizytował kolegium papieskie w Wilnie, po śmierci biskupa Wojny administrował diecezją. 10 V 1652 r. został dziekanem kapituły wileńskiej. W latach 1651 i 1654 uczestniczył w synodach diecezjalnych. 5 V 1654 r. król Jan Kazimierz mianował Sanguszkę biskupem smoleńskim. Mimo prekonizacji otrzymanej od papieża Aleksandra VII (31 V 1655 r.) pozostawał wraz z gronem kanoników wileńskich w Braszewiczach. Nigdy nie odbył ingresu do zajętej przez Moskwę katedry smoleńskiej. Zmarł w roku 1657³⁰.

Kolejnym wybitnym kanonikiem wileńskim, biskupem i przedstawicielem znakomitego rodu, był Aleksander Kazimierz Sapieha (1624-1671). Podobnie jak Sanguszko, otrzymał on staranne wykształcenie. Uczył się w kolegium jezuickim w Lublinie, w Akademii Wileńskiej i w Kolegium Nowodworskiego w Krakowie. W roku 1638 rozpoczął studia na Uniwersytecie Krakowskim. Naukę kontynuował we Włoszech na uniwersytetach w Padwie (1647), w Bolonii (1648), w Rzymie (1649), a także w Paryżu. 19 II 1649 r., podczas pobytu w Rzymie, został kanonikiem wileńskim, a po powrocie do kraju, 14 V 1650 r., prepozytem kapituły wileńskiej. Dzięki poparciu Jana Kazimierza otrzymał sufraganię wileńską i tytuł biskupa metoneńskiego –

kapituły w maju 1658 r. W pierwszych dniach października 1657 r. kantorem był jeszcze Jan Newelski. Skuminowicz objął kantorię po przejściu Newelskiego na dziekanię. (Zob.: K u r c z e w s k i, *Kościół zamkowy*, t. III, s. 161, 165, 166).

³⁰ B. K u m o r, *Sanguszko Hieronim Władysław*, PSB, t. XXXIV, s. 482-484.

2 VIII 1655 r. W latach najścia moskiewskiego kilkakrotnie uczestniczył w sesjach kapitulnych. 4 IV 1659 r. otrzymał nominację na biskupstwo żmudzkie. Z prepozytury wileńskiej zrezygnował w październiku 1662 r.³¹

Jerzy Białożor po ukończeniu Akademii Wileńskiej został księdzem, krótko potem kanonikiem (18 XI 1649 r.), proboszczem kaplicy św. Kazimierza i prałatem kustoszem dozorującym skarbiec kapitulny. Opiekę nad skarbcem sprawował również w latach najścia moskiewskiego. Godności duchowne łączył ze świeckimi – zaraz po święceniach został sekretarzem królewskim i pisarzem skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego. W roku 1658 jako infułat żmudzki otrzymał nominację na biskupstwo smoleńskie. Zgromadzona w Różanie kapituła, 3 IX 1661 r., przedstawiła go na biskupstwo wileńskie. Ingres biskupi Jerzego Białożora odbył się 15 VI 1664 r. po ustaniu działań wojennych³². „Stał się nie tylko w świątyni ozdobą, ale i ulubieńcem królów, powiernikiem ich i pośrednikiem w sprawach poważniejszych krajowych i z państwami obcemi”³³.

Aleksander Krzysztof Chodkiewicz (zm. 1676) kanonik wileński od 19 VI 1634 r. nie odegrał znaczącej roli ani jako duchowny, ani jako polityk. W 1649 r. został mianowany biskupem wendeńskim. Posiadał parafie w Grodnie, Remigole, Pobojsku, Oniksztach, ponadto był proboszczem katedralnej kaplicy św. Kazimierza. Z powodu nieporządków w administrowaniu powierzonymi mu dobrami kościelnymi pozostawał w konflikcie z kapitułą³⁴.

W czasie trwającego blisko siedem lat tułactwa skład kapituły ulegał zmianom. W roku 1657 zmarli Hieronim Sanguszko i Wawrzyniec Mocarski, a 24 VI 1658 r. Andrzej Brazgalski. Dwa lata później zmarli Paweł Lewicki i Paweł Kleczkowski. Wakujące miejsca obsadzono na odbywanych na tułactwie sesjach.

Na miejsce obrad pierwszej sesji po opuszczeniu Wilna kanonicy wybrali Braszewicze. Dobra braszewickie składające się z 16 wsi otrzymała (przez zamianę) kapituła wileńska od Wojciecha Radziwiłła w 1636 r.³⁵ Wnet po

³¹ A. R a c h u b a, *Sapieha Aleksander Kazimierz h. Lis*, PSB, t. XXXIV, s. 559-561.

³² R. M i e n i c k i, *Białożor Jerzy h. Wieniawa*, PSB, t. II, Kraków 1936, s. 8-9, ks. P r z y a ł g o w s k i, dz. cyt., s. 151-164.

³³ J. K u r c z e w s k i, *Biskup Jerzy Białożor, spustoszenie Wilna i skarbcza katedralnego w połowie XVII wieku*, rkps., Biblioteka Akademii Nauk Litwy w Wilnie, F. 43-24699, k. 2.

³⁴ C. F a l k o w s k i, *Chodkiewicz Aleksander Krzysztof h. Gryf*, PSB, t. III, Kraków 1937, s. 355.

³⁵ K r a h e l, dz. cyt., s. 22, K u r c z e w s k i, *Kościół zamkowy*, t. III, s. 129.

objęciu majątności kapituła ta „z koniecznej potrzeby postanowiła posłać [do kościoła w Braszewiczach] ornat ze stułą i manipularzem oraz kielich ze swojej zakrystii katedralnej”³⁶. 5 II 1647 r. kolatorzy przyznali plebanowi roczną pensję w wysokości 120 zł. 12 zł przeznaczyli na zakup wina, a 20 funtów wosku na wyrób świec. Ponadto proboszcz miał otrzymywać w naturze prowizję z dworu braszewickiego. Ciążył na nim obowiązek utrzymania kantora lub bakalarza. Oprócz tego „powinien tenże ksiądz pleban co niedzieli i święta mszę śpiewać i podczas niej mieć naukę z ewangelii, wykładając ludowi gorliwie prawdy wiary i cnoty, jako też co tydzień jedną mszę czytając, kiedy mu będzie dogodniej, za fundatorów”³⁷.

Pierwsza „tułacza” sesja rozpoczęła się 3 II 1656 r. Wzięło w niej udział jedynie czterech członków kapituły: prałat Hieronim Sanguszko oraz kanonicy: Adam Kopeć, Jerzy Wołłowicz i Krzysztof Przeclawski. Prałat Aleksander Sapięha i kanonik Walerian Judycki nadesłali listy zawierające zgodę na podejmowane przez kapitułę postanowienia. Mimo szczupłego grona i niecodziennych warunków obrad kapituła starała się zachować zwykły porządek sesji. „Wezwawszy we mszy uroczystej pomocy Ducha Najświętszego” zgromadzeni naznaczyli biskupa sufragana Sanguszkę na przewodniczącego obrad. Pełnomocnictwa do prowadzenia spraw finansowych kapituły i informowania o miejscach kolejnych zebrań otrzymał kanonik Przeclawski. Jerzy Wołłowicz przedstawił kapitule list kanonika Mocarskiego. Wawrzyniec Mocarski informował, że sam przebywa u boku króla, a powierzone mu archiwum w całości zdeponował „w bezpieczne miejsce kraju cesarskiego”. 4 II zebrani rozpoczęli porządkowanie spraw gospodarczych posiadłości braszewickiej. Rządca Aleksander Mężyk wyjaśniał sprawy finansowe dóbr oraz zobowiązał się do przedstawienia kanonikowi Przeclawskiemu rejestrów i rachunków z czasu swego gospodarowania. Tego samego dnia kanonicy ofiarowali gościnność uciekającym przed najazdem Teodorowi Skuminowiczowi – sufraganowi białoruskiemu i Filipowi Kazimierzowi Obuchowiczowi – wojewodzie smoleńskiemu. Kolejny dzień sesji – 7 II – poświęcono sprawom gospodarczym majątności. Następnego dnia kanonicy skierowali list do króla z „powinszowaniem naprzód szczęśliwego do swego państwa powrotu, a razem oświadczając wierność i poświęcenie się kapituły ku niemu należyte”. Pismo kapituły do Jana Kazimierza zostało sprowokowane postępowaniem niektórych kanoników. Kanonik Jan Pac przeszedł na stronę Moskwy. Późniejszy

³⁶ Herburt, k. 95v.

³⁷ Tamże, k. 146v.

biskup, prałat Jerzy Białozor, bez uzgodnienia z kapitułą składał Szwedom zobowiązania w imieniu całego duchowieństwa. Upomniany przez biskupa udzielił ostrej i nietaktownej odpowiedzi. Do uwikłanych w układy z wrogami współbraci zgromadzeni w Braszewiczach kanonicy skierowali listy nawołujące do lojalności prawowitemu monarsze i powrotu na łono kapituły. W piśmie wysłanym do Białozora kanonicy pytali ponadto o losy powierzonych jego opiece skarbów kapitulnych i relikwi św. Kazimierza. Zebrani poinformowali listownie przebywającego w Królewcu biskupa i kanoników pozostających u jego boku o „najsmutniejszym stanie kapituły i kościoła” oraz zapewnili o wierności swemu pasterzowi. Kapituła upomniała ks. Oniśkiewicza – komendarza nowogródzkiego za przejście na stronę Moskwy i przyjęcie z rąk cara probostwa wsiełubskiego oraz proboszcza dworzecznego za przeniesienie na teren swojej parafii cerkwi unickiej. Kolejne pismo skierowano do stolnika oszmiańskiego. Kapituła prosiła o zachowanie w całości zdeponowanych u niego na czas wojny kosztowności z kościoła w Tołoczynie. Prałat Sanguszko zobowiązał się do wpłaty do kasy kapitulnej sum należnych z tytułu dzierżawy odelskiej zmniejszonych po „wypłacie opatrzenia kościołom krynkowskiemu, odelskiemu i kuźnickiemu”. W ostatnim dniu sesji – 9 II – po załatwieniu spraw gospodarczych dóbr kapitulnych wyznaczono dożywotnim komendariuszem kościoła braszewickiego ks. Marcina Kochańskiego³⁸.

W kolejnej „tułaczej” sesji kapituły wileńskiej w dniach 15-16 V 1656 r. w Braszewiczach uczestniczyli: Walerian Judycki, Adam Kopeć, Krzysztof Przecławski, Hieronim Sanguszko i Jerzy Wołłowicz. Kanonicy Sapięha i Silnicki przestali listy zawierające zgodę na podjęte przez zgromadzonych uchwały. Po śmierci dotychczasowego biskupa wileńskiego, Jerzego Tyszkiewicza, zebrani na wiosennej sesji kanonicy mieli dokonać wyboru nowego rządcy diecezji. Starosta lidzki Aleksander Naruszewicz, pisarz i administrator skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego, dostarczył list królewski polecający na to stanowisko Jana Karola Dowgiałłę Zawiszę. Kanonicy przychyliłi się do woli monarchy i 15 V w Braszewiczach dokonali kanonicznego wyboru nowego biskupa. Kapituła wystosowała list do papieża Aleksandra VII informujący o swojej decyzji i z prośbą o jej zatwierdzenie. Po jej otrzymaniu biskup Dowgiałło został konsekrowany w Częstochowie. Podobną informację skierowano również do Jana Kazimierza. Osobistego doręczenia pisma podjęli się kanonicy Wołłowicz i Przecławski³⁹.

³⁸ Tamże, k. 167-167v.

³⁹ Tamże, k. 167v.

Nowy biskup urodził się w 1603 r. Wykształcenie zdobył w Wilnie, Ingolstacie i Bolonii. Po powrocie do kraju, 2 X 1639 r., został kanonikiem wileńskim. Związany z Radziwiłłami i dworem królewskim szybko awansował. Pełnił funkcje sekretarza Władysława IV i referendarza Wielkiego Księstwa Litewskiego. Poparcie biskupa Abrahama Wojny przyniosło Dowgiałle intratną plebanię trocką i archidiaconię wileńską. W 1654 r. na toruńskim Colloquium Charitativum reprezentował diecezję wileńską. Zamiłowanie do podróży i związki z Janem Kazimierzem sprawiły, że wiele czasu spędzał u boku króla. Nie zaniedbywał swoich obowiązków, skoro w aktach kapituły zapisano: „Jan Dowgiałło nieobecny w Wilnie, lecz przy boku króla będąc, wiele pracuje i pomaga nam w interesach kościelnych”. Również w chwili królewskiej nominacji na biskupstwo wileńskie – 21 IV 1656 r. – przebywał z monarchą we Lwowie. Mimo iż Dowgiałło nie mógł przybyć do objętej wojną stolicy biskupiej, starał się przebywać na terenie swojej diecezji; w Wołpie, Różanie, Słonimiu. 18 III 1657 r. w Brześciu spotkał się z powracającym od króla kanonikiem Szymonem Młyneckim. Również w Brześciu, 4 IV 1658 r. przewodził komisji wojskowej⁴⁰. Przez cały okres swego tułactwa uczestniczył w życiu politycznym. W latach 1656 i 1658 brał udział w układach z Rosją. W marcu 1658 r. był na sejmie w Warszawie. Prawie nieodłącznie towarzyszył Janowi Kazimierzowi. U boku biskupa zwykle przebywał kanonik Andrzej Brazgański⁴¹.

Następny dzień sesji kanonicy przeznaczili na załatwianie spraw gospodarczych. Zarząd diecezją i dobrami stołu biskupiego do czasu przybycia nowego rządcy powierzono prałatowi Sanguszcze. Kanonicy Przećławski i Judycki złożyli relacje o stanie dóbr kapitulnych: Kołpienica, Łuków i Strzeszyn. Wystosowano prośby do hetmana Janusza Radziwiłła o ukrócenie nadużyć żołnierskich nękających dobra kościelne. Kanonik Mocarski powiadomił zebranych o miejscu przechowywania archiwum kapitulnego. Zostało ono zdeponowane na zamku w Lubomirzu u Jerzego Lubomirskiego marszałka wielkiego koronnego⁴².

Sesję jesienną 1656 r. (3-6 X w Braszewiczach) zdominowały sprawy gospodarcze. Zebrani przyjmowali rządców, rozliczali należności za dzierżawy itp.⁴³

⁴⁰ A. Chrapowicki, *Diariusz*, oprac. T. Wasilewski, t. I, Warszawa 1978, s. 117, 157.

⁴¹ P r z y a ł g o w s k i, dz. cyt., s. 145-150; K r a h e l, dz. cyt., s. 27; K u r c z e w s k i, *Biskupstwo*, s. 44-45.

⁴² Herburt, k. 167v-168.

⁴³ Tamże, k. 168.

Na sesji w dniach 5-8 II 1657 r. w Braszewiczach zgromadzili się: Białożor, Brazgalski, Judycki, Kleczkowski, Kopeć, Newelski, Przecławski, Sanguszko i Silnicki⁴⁴. Przewodniczącym obrad ustanowiono kanonika Białożora. Zebrani „ze względu na niedostatek wiktuałów we dworze braszewickim uznali potrzebę opuszczenia wiosennych obrad generalnych następnych, a przedłużyć one w odkładnie aż do terminu obrad jesiennych tegorocznych, w miejscu, które się w owym czasie bezpieczniejszym być pokaże”⁴⁵.

Latem 1657 r. miejscem bezpiecznym okazał się położony o ponad 100 km na północ od Braszewicz Dereczyn. 9 XI 1618 r. Konstanty Połubiński, wojewoda parnawski, z żoną Zofią z Sapiehów ufundował w należącym do siebie miasteczku klasztor dominikański. W czasie wojny z Rosją właścicielem Dereczyna był syn fundatorów Aleksander Hilary Połubiński⁴⁶.

23 VII 1657 r. na sesji w Dereczynie zgromadzili się: Jerzy Białożor, Andrzej Brazgalski, Aleksander Chodkiewicz, Walerian Judycki, Jan Newelski, Aleksander Sapieha, Władysław Silnicki oraz trzech nowo kreowani kanonicy: Aleksander Kotowicz, Kazimierz Pac, Marcjjan Florian Wciśliński. Krzysztof Przecławski, nieobecny z powodu choroby, nadesłał list upoważniający kanonika Silnickiego do występowania w jego imieniu. Jeden z nowych kanoników – Aleksander Kotowicz – przed wojną studiował w Akademii Wileńskiej, gdzie w 1644 r. zdobył stopień magistra filozofii. Przez kilka kolejnych lat studiował teologię scholastyczną i prawo kanoniczne. Po święceniach został kanonikiem smoleńskim. W roku 1652 wpisał się do księgi studentów uniwersytetu w Padwie. Osiągnął wysokie stanowiska duchowne; scholastyka wileńskiego (1661), oficjała w konsystorzu biskupim, audytora kurii biskupiej, biskupa smoleńskiego (1672) i wileńskiego (1685). Posiadał probostwa w Różanie, Mścibowie, Stokliszkach i prepozyturę katedralnej kaplicy wojniańskiej. Zmarł 30 XI 1686 r.⁴⁷

Drugi z grona neokanoników – Kazimierz Pac – wcześniej, jeszcze jako kleryk, otrzymał probostwo słonimskie (23 IX 1643 r.). W roku 1650 został sekretarzem królewskim i otrzymał kustodię piltyńską. Cztery lata później został przeniesiony ze Słonima na probostwo białostockie. Już jako kanonik,

⁴⁴ Tamże, k. 168v.

⁴⁵ Tamże, k. 168v.

⁴⁶ J. M. G i ż y c k i (W o ł y n i a k), *Wiadomości o dominikanach prowincji litewskiej*, cz. 1, Kraków 1917, s. 79.

⁴⁷ T. W a s i l e w s k i, *Kotowicz Aleksander h. Korczak*, PSB, t. XIV, Kraków 1968-1969, s. 479.

w 1659 r., dostał się do niewoli moskiewskiej i był wywieziony do Moskwy. Podczas pobytu w więzieniu otrzymał probostwo wileńskie i gieranońskie (1662). Po powrocie z niewoli w 1663 r. został nominowany na biskupstwo smoleńskie. Konsekracja nastąpiła 15 VI 1664 r. podczas pobytu króla Jana Kazimierza w Wilnie. Do swojej śmierci w 1695 r. brał aktywny udział w życiu politycznym kraju⁴⁸.

W Dereczynie odbyła się również następna sesja. 14 sierpnia 1657 r. w rezydencji biskupiej zasiadło jedynie czterech kanoników: Białożor, Brazgalski, Judycki i Wciśliński. W obradach uczestniczył także Wojciech Kazimierz Beynart pisarz kapituły⁴⁹. W obu dereczyńskich posiedzeniach nie uczestniczył zmarły 5 VII 1657 r. biskup nominat smoleński Hieronim Sanguszko.

Trzy kolejne sesje odbywały się na przemian w Brześciu i Braszewiczach. 2 X 1657 r. na sesji w Brześciu zgromadziło się jedenastu członków kapituły; Chodkiewicz, Lewicki, Kleczkowski, Aleksander Kotowicz, Newelski, Pac, Przeclawski, Sapieha, Silnicki, Tyzenhauz, Wciśliński. Nieobecnego notariusza kapituły Wojciecha Beynarta zastąpił ks. Marcin Kochański proboszcz braszewicki. Na sesji tej na miejsce zmarłego Wawrzyńca Mocarskiego za prezentą królewską przyjęto Szymona Młyneckiego. W dniach 9 i 10 V 1658 r. kapituła obradowała w Braszewiczach. Wśród zgromadzonych było pięciu prałatów – Białożor, Judycki, Lewicki, Newelski, Skuminowicz i sześciu kanoników – Aleksander Kotowicz, Młynecki, Pac, Przeclawski, Silnicki i Słupski. Po załatwieniu spraw ekonomicznych zgromadzeni wysłuchali relacji Białożora o umieszczeniu archiwum kapitulnego w Warszawie. Dalszą pieczę nad depozytem powierzono Białożorowi i Judyckiemu. Kolejną sesję zamierzano odbyć w Różanie, jednak bezpieczniejszy okazał się Brześć. 24-25 VI 1658 r. obok wyżej wymienionych prałatów zasiedli kanonicy: Pac, Przeclawski, Słupski i Wciśliński. Białożor i Judycki powrócili ze spotkania z biskupem. Dowgiało Zawisza zatwierdził uchwałę kapituły, podjętą na sesji majowej, o obsadzaniu miejsc w kapitule wyłącznie przez szlachtę litewską. Na wakującą po śmierci kanonika Andrzeja Brazgalskiego plebanię w Ikaźni z filią w Pohoście mianowano plebana. Skuminowicz i Wciśliński przedstawili inwentarz rzeczy pozostawionych przez zmarłego⁵⁰.

⁴⁸ A. R a c h u b a, *Pac Kazimierz h. Gozdawa*, PSB, t. XXIV, Kraków 1979, s. 704-707.

⁴⁹ Herburt, k. 168v-169.

⁵⁰ Tamże, k. 170v.

Częste przemieszczanie się kapituły było spowodowane ruchem wojsk nieprzyjacielskich operujących na tym terenie. Wojenne realia dobrze oddaje Jan Antoni Chrapowicki, który w swoim *Diariuszu* pod datą 13 V 1657 r. zapisał: „[...] Trwogi od Kozaków i Szwedów. Rakocy i Szwedzi postąpili pod Brześć”. Kilka dni później – 16 V zanotował: „Na podjazd szedł za puszcę pan Rutkowski w kilkaset koni. Brześć zdał się Rakocemu i Szwedom bez szturmu żadnego. 10 sierpnia przysłała wiadomość, że Brześć nasi odebrali od Węgrów, ale już 12 listopada sprawa o zdanie Brześcia zaczęła się”⁵¹.

Dziesiąta „tułacza” sesja kapituły rozpoczęła się 30 IX 1658 r. w Różanie. W obradach uczestniczyli: Białożor, Judycki, Lewicki, Skuminowicz, Kleczkowski, Silnicki, Słupski, Tyzenhauz i Wciśliński. Chorego Przecławskiego zastępował ks. Kochański. Sesji przewodniczył Judycki. Kanoników Aleksandra Kotowicza i Paca, przebywających u boku biskupa, uznano za obecnych oraz wystosowano odpowiedzi na ich listy. Dzień 1 X zebrani przeznaczili na porządkowanie dochodów z dóbr kapitulnych. Pełnomocnictwa do załatwiania spraw gospodarczych majątności braszewickiej otrzymali biskupi Skuminowicz i Białożor oraz kanonik Młynecki. Do przeprowadzenia zamiany części gruntów kapitulnych z królewskimi wyznaczono Białożora, Słupskiego i Młyneckiego. Zlecano sporządzanie inwentarzy i administrację dóbr. Dobra seminarium Łuki i Kołpienicę oddano warendę Białożorowi. O dobra Worszyce i Strzeszyn miał się zatroszczyć kanonik Wciśliński. W kolejnym dniu sesji (2 X) zgromadzeni zlecieli Teodorowi Skuminowiczowi odzyskanie archiwum kapitulnego przechowywanego w Brześciu i Warszawie. Białożor, któremu powierzono opiekę nad skarbcem katedralnym, oświadczył, że część precjozów „na potrzeby Rzeczypospolitej z dochodów podymnego od dóbr duchownych wileńskiej diecezji do skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego należnych mająca się wynagrodzić oddaną została”. Takie załatwienie sprawy ściągnęło na kanonika niezadowolenie kapituły, lecz zbliżyło go do monarchy. Było to nie bez znaczenia dla jego późniejszej nominacji biskupiej. Kanonikom Białożorowi i Wciślińskiemu powierzono odzyskanie złotych sprzętów kościelnych zastawionych przez biskupa Tyszkiewicza mieszczańcowi wileńskiemu, Burbie. Sprawy zapewnienia dochodów i zabezpieczenia dóbr kapitulnych wypełniły również ostatni dzień sesji – 3 X 1658 r. Na miejsce przyszłego spotkania wyznaczono Słonim⁵².

⁵¹ Chrapowicki, dz. cyt., s. 123, 132, 141.

⁵² Herburt, k. 170-170v.

W wiosennych obradach 1659 r. rozpoczętych 9 V w Słonimiu uczestniczyli jedynie kanonicy: Chodkiewicz, Przecławski, Słupski, Wciśliński. Ze względu na szczupłe grono obsadę wakującego po zmarłym Janie Newelskim stanowiska dziekana odłożono do sesji jesiennej. W trakcie jednodniowych obrad, odbytych pod przewodnictwem Słupskiego, zlecono kanonikom Przecławskiemu i Wciślińskiemu przegląd archiwum tymczasowo ulokowanego w Braszewiczach. Wśród sum wypłaconych przez kapitułę znalazła się jałmużna dla bernardynów słonimskich⁵³.

Na kolejną sesję 30 IX 1659 r. do kościoła słonimskiego przybyli Judycki, Białożor, Lewicki, Przecławski, Słupski, Tyzenhauz i Młynecki. Ze względu na komisję wojskową, odbywającą się w tym samym czasie w Słonimiu, zebrani postanowili przenieść obrady do Różany. Na wznowionej 2 X sesji do wyżej wymienionych dołączyli Chodkiewicz, Kopeć, Kleczkowski, Silnicki, Wciśliński i Aleksander Kotowicz. Zebraniu przewodniczył Jerzy Białożor. Zgromadzeni postanowili, że „póki Bóg litościwy nie oswobodzi stolicy Wilna z wrogów przemocy, dwie tylko w każdym roku generalne kapituły będą się mogły odprawiać, t.j. dnia 8 maja i 27 września”. Zrezygnowano z obrad odbywanych zwykle 2 II. Zdecydowano, że najdogodniejszym miejscem do odbywania spotkań będzie Różana. Dziekanię powierzono kanonikowi Krzysztofowi Przecławskiemu. Nowy dziekan nie mógł objąć uposażenia należnego z tytułu pełnionej funkcji, gdyż dobra dziekańskie nadal pozostawały pod okupacją Moskwy. 3 X kanonicy odebrali z rąk księdza Jerzego Michała Bienickiego, sekretarza królewskiego, list monarchy polecający go na wakującą kanonię. Wolne miejsce w kapitule powstało po przeniesieniu Paca na prepozyturę zwolnioną przez Sapiehę, po jego przejściu na biskupstwo żmudzkie. Uwagę kanoników ponownie zwróciło archiwum kapitulne. Dokumenty dotychczas przechowywano w Braszewiczach, za radą Białożora przeniesiono je do kościoła różańskiego. Dozór nad archiwum powierzono prokuratorowi – ks. Wojciechowi Młyneckiemu. Sporządzenie inwentarza archiwum zlecono Przecławskiemu i Słupskiemu. Kotowicz i Białożor mieli posłować do hetmana Pawła Sapiehy, w którego dobrach znalazło schronienie archiwum kapitulne. Judycki doniósł zgromadzonemu o stanie zajętych przez Moskwę dóbr strzeszyńskich i worszyckich. Omawiano również możliwości uzyskiwania dochodów z pozostałych dóbr stanowiących uposażenie kanoników. Na forum kapituły powróciła sprawa ukrytych przez Białożora skarbów katedralnych. Białożor przedstawił rozliczenie, z którego wynikało, że część

⁵³ Tamże, k. 170v.

sreber pożyczyl na potrzeby ojczyzny. O miejscu przechowywania reszty kosztowności powiedział wyznaczonym przez kapitułę przedstawicielom – Judyckiemu i Słupskiemu. Ponownie zajęto się wykupieniem monstrancji, kielicha, trybularza i krzyża zastawionych przez Tyszkiewicza Burbie. Judyckiego, Kleczkowskiego i Wciślińskiego wydelegowano do biskupa w sprawie pretensji Bogusława Radziwiłła. Hetman zarzucał kanonikowi Kleczkowskiemu zabranie zborów kalwińskich i przekazanie ich katolikom. Podobnie, jak na poprzedniej sesji, wybrano posłów sejmowych – Teodora Silnickiego i Aleksandra Kotowicza⁵⁴.

Niepokoje wojenne sprawiły, że należało szukać bezpieczniejszego schronienia dla archiwum kapitulnego. Akta umieszczono w „trzech skrzyniach drzewnych, dwóch worach skórzanych, a trzecim płóciennym obszytym i we trzech tłumokach skórzanych czterema literami A.V.C.V. oznaczonych”. Dokumenty zostały wywiezione z Braszewicz przez kanonika Młyneckiego i 2 II 1660 r. zdeponowane na Jasnej Górze⁵⁵. Ewakuacja archiwum wywołana była zapewne wieściami o oddziałach Chowańskiego grasujących na Litwie od jesieni 1659 r. Ostrożność okazała się niezbędna, gdyż Rosjanie szybko posuwali się na zachód i już w grudniu zajęli Grodno, Orłę, Krynki, Zabłudów, Bielsk. W styczniu posunęli się pod Brześć i dalej do Janowa i Białej⁵⁶.

10 V 1660 r. w Różanie otwarto kolejną sesję kapituły. Czternastą na tułactwie. W obawie przed wrogimi wojskami grasującymi w mieście, kanonicy Słupski, Aleksander Kotowicz i Młynecki schronili się do różańskiego zamku. Ze względu na „zbyt wielką niedogodność, iż się w diecezji teraz nie znajduje urząd biskupi” zgromadzeni zwrócili się do biskupa Dowgiałły z prośbą o powrót na teren diecezji. Ksiądz prokurator przedstawił zgromadzonym sprawę archiwum zdeponowanego w jasnogórskim sanktuarium i podpisane przy tej okazji dokumenty. Przed zamknięciem sesji załatwiano sprawy dóbr kapitulnych.

Sukcesy wojenne Pawła Sapiehy i Stefana Czarnieckiego uwieńczone zwycięstwem pod Połonką i odsieczą Lachowicz (25 VI)⁵⁷ sprawiły, że jesienią 1660 r. w Różanie było znacznie bezpieczniej. Obradujący kanonicy nie szukali już schronienia za murami zamku. 28 IX na plebanii różańskiej

⁵⁴ Tamże, k. 171.

⁵⁵ Tamże, k. 171v.

⁵⁶ C h r a p o w i c k i, dz. cyt., s. 207-223.

⁵⁷ T. K o r z o n, *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*, t. I, Kraków 1912, s. 364-365.

zasiedli: Judycki, Kopeć, Kleczkowski, Przeławski, Słupski, A. Kotowicz, Bienicki oraz przewodniczący obradom Tyzenhauz. 30 IX do zebranych dołączył kanonik Mocarski. Zebrani wysłuchali relacji o stanie zajętych przez wroga dóbr strzeszyńskich i sorzyckich, te ostatnie „mnisi ruscy od Moskwi-cina sobie nadane przemożnie posiadają”. W pierwszym dniu października Tyzenhauz i Kleczkowski poinformowali zebranych o zdradzie Dernałowicza rządcy kapitulnych dóbr Hoduciszki. W obliczu wojennych losów kanoników wileńskich Kapituła Katedralna Krakowska przeznaczyła na wsparcie „tułaczy” trzecią część swych rocznych dochodów. Wystosowano list z podziękowaniami. Ponownie przypomniano o załatwieniu spraw zastawionych sprzętów kościelnych i skarbów katedralnych powierzonych Białożorowi. Dużo uwagi poświęcono inwentarzom i administracji posiadłości kapituły.

Zgodnie z wolą kapituły biskup Dowgiałło opuścił monarchę, u którego boku zwykle przebywał, i jesienią 1660 r. ruszył w stronę swojej diecezji. 8 X zatrzymał się w Boćkach⁵⁸, kilkanaście dni później spotkał się z kanonikami przebywającymi w Różanie. Tam załatwiał najpilniejsze sprawy diecezji. W początku roku 1661 udał się zaproszony przez fundatorów na konsekrację kościoła w Olszewie. Podczas uroczystości zaziębił się, zachorował i 9 III 1661 r.⁵⁹ zmarł. Podobnie jak zwłoki jego poprzednika, ciało biskupa nie mogło spocząć w katedrze wileńskiej. Jan Karol Dowgiałło Zawisza został pochowany w krypcie kościoła w Różanie⁶⁰.

W spotkaniu 24 III 1661 r. w Różanie wzięli udział jedynie Przeławski, Chodkiewicz, Kleczkowski i Słupski. Ze względu na małe grono postanowiono odłożyć wybór administratora do 6 IV. W dniu tym do wyżej wymienionych dołączyli A. Kotowicz i Młynecki. Rządcą diecezji wybrano Słupskiego, administrację dóbr biskupich powierzono Przeławskiemu. Realizator testamentu zmarłego biskupa, Brzostowski – referendarz i pisarz Wielkiego Księstwa Litewskiego – zaproponował kapitule sposób postępowania wobec nadzwyczajnych okoliczności. Obok spraw pogrzebu postanowiono zatroszczyć się o przechowywane w Różanie relikwie św. Kazimierza i rzeczy pozostawione przez zmarłego. Opiekę nad nimi miał sprawować Białożor jako pełniący urząd kustosza oraz dodani mu do pomocy kanonicy Słupski i Bienicki. Zgon biskupa zbiegł się w czasie ze śmiercią Wciślińskiego. Do zabezpie-

⁵⁸ Chrapowicki, dz. cyt., s. 262.

⁵⁹ Przytałowski jako datę zgonu biskupa błędnie podaje 6 IV.

⁶⁰ Przytałowski, dz. cyt., s. 145-150; Kraheil, dz. cyt., s. 27; Kurczewski, *Biskupstwo*, s. 44-45.

czenia spadku po zmarłym kanoniku delegowano Aleksandra Kotowicza i Młyneckiego. Aby zagwarantować normalne – w miarę wojennych możliwości – życie kościelne, udzielono Białożorowi, biskupowi smoleńskiemu, i Chodkiewiczowi, biskupowi wendeńskiemu, prawa do święcenia i rekoncylacji kościołów, olejów, portatyłów, kielichów oraz błogosławienia ubiorów kościelnych na terenie diecezji wileńskiej. Ponadto Białożor zyskał prawo do udzielania święceń kapłańskich. W kolejnym dniu sesji (8 IV) obsadzono prałaturę wakującą po śmierci Lewickiego. Nowym scholastykiem został Aleksander Kotowicz. Po rozpatrzeniu spraw gospodarczych i wyborze delegatów do realizacji różnych wytycznych kapituły postanowiono, że kolejna sesja odbędzie się także w Różanie.

Miesiąc później, na wiosennej sesji generalnej (9-11 V), przyjęto do grona kapituły nowych członków: Kazimierza Konstantego Brzostowskiego, Tomasa Girskiego, Wojciecha Kazimierza Beynarta. Brzostowski, aby zostać kanonikiem, musiał obok prezenty królewskiej przedstawić „dyspensę Stolicy Apostolskiej od małoletności”. Mimo młodego wieku (ur. 1644 r.), trzy lata później został kaznodzieją katedralnym. W roku 1665 rozpoczął studia teologiczne w Rzymie. Tytuł doktora teologii otrzymał w 1669 r. Dalsza kariera świadczy o zdolnościach i wpływach nowego kanonika. W 1684 r. został biskupem smoleńskim, w 1687 wileńskim. Odegrał wiodącą rolę w sporze z Sapiehami wstrząsającym Litwą w latach 1692-1697⁶¹.

Za kilka lat drugi nowo kreowany kanonik, Tomasz Girski, proboszcz i dziekan świrski, znalazł się w gronie sędziów synodalnych, egzaminatorów kandydatów na beneficja i cenzorów ksiąg⁶².

Proboszcz białostocki Wojciech Beynart, jeszcze zanim został kanonikiem, doskonale orientował się w sprawach diecezji. W latach 1652-1655 i w 1660 uczestniczył w posiedzeniach kapituły jako przysięgły notariusz. W czasie niepokojów kilkakrotnie powierzano jego opiece archiwum kapitulne⁶³. W trakcie dalszych obrad zgromadzeni (Judycki, A. Kotowicz, Chodkiewicz, Kleczkowski, Słupski, Tyzenhauz i Młynecki) podpisali odpowiedź na list kondolencyjny prymasa Leszczyńskiego skierowany do kapituły po śmierci biskupa Zawiszy. Resztę obrad wypełniły sprawy odzyskania i zagospodarowania zagrabionych dóbr⁶⁴.

⁶¹ K. P i w a r s k i, *Brzostowski Konstanty Kazimierz h. Strzeмиę*, PSB, t. III, Kraków 1937, s. 50-52; Herburt, k. 173.

⁶² K u r c z e w s k i, *Biskupstwo*, s. 132.

⁶³ C. F a l k o w s k i, *Beynart Wojciech Kazimierz*, PSB, t. I, Kraków 1935, s. 479.

⁶⁴ Herburt, k. 173-173v.

Kolejne spotkanie kanoników wileńskich miało miejsce 15 VII 1661 r. w Warszawie. W sesji wzięli udział delegaci kapituły żmudzkiej: Stancykiewicz i Świącicki. Prosimi zebranych o pośrednictwo w sporze o ruchomości po zmarłym kanoniku żmudzkiem, jaki zaistniał między nimi a Krzysztofem Pacem – kanclerzem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kanonika Aleksandra Kotowicza delegowano do wybierania podymnego. Młyneckiemu powierzono sprawę Dernałowicza – byłego zdrajcy, administratora dóbr hoduciskich pragnącego powrócić do wierności kapitule i wynagrodzić poniesione straty. W warszawskiej sesji uczestniczyli: Judycki, Białożor, A. Kotowicz, Tyzenhauz, Młynecki, Silnicki i Bienicki.

Na miejsce dwudziestej „tułaczey” sesji wybrano Żyrowice. Zebranie (9 IX) w całości poświęcono sprawom gospodarczym. W obradach uczestniczyło jedynie trzech prałatów (Przeclawski, Białożor, A. Kotowicz) i dwóch kanoników (Słupski, Młynecki).

Na posiedzenie w Różanie (28 IX-3 X 1661) przybyło znacznie większe grono członków kapituły: Przeclawski, Białożor, A. Kotowicz, Judycki, Słupski, Młynecki, Kopeć, Kleczkowski, Tyzenhauz, Silnicki, Bienicki, Brzostowski, Girski i Beynart. Najważniejszym wydarzeniem na sesji był wybór nowego biskupa wileńskiego. Pismo królewskie z 23 VII⁶⁵ 1661 r. prezentujące na to stanowisko Białożora, biskupa smoleńskiego, doręczył kapitule Stefan Kędzierzawski – kasztelan miński. 30 IX do zebranych dołączył Chodkiewicz, następnie kanonicy zatwierdzili nominata i wydali stosowny dokument. Po przejściu Białożora na biskupstwo zwolniła się kustodia. Powierzono ją kanonikowi Jerzemu Bienickiemu, jego miejsce w kapitule objął Eustachy Kotowicz – późniejszy referendarz Wielkiego Księstwa Litewskiego i biskup smoleński. Wcześniej (28 IX) miejsce w kapitule, wolne po śmierci kanonika Wciślińskiego, zajął polecony przez monarchę Krzysztof Dowmont Siesicki. W sesji uczestniczyli również przedstawiciele kapituły smoleńskiej: dziekan Faustyn Wieczorkowski i kanonik Jan Załęski, którzy podziękowali zebrany za wybór dotychczasowego biskupa smoleńskiego na stolicę wileńską. Pomyślny dla Rzeczypospolitej przebieg wojny sprawił, że bliższa stała się perspektywa zakończenia tułactwa. W ramach przygotowań do powrotu do Wilna powierzono kanonikowi Bienickiemu sprowadzenie skarbcza kapitulnego przechowywanego w Częstochowie oraz przejęcie pozostałych kosztowności i ich inwentarza z rąk kanoników Słupskiego i Beynarta. Kanonik Girski miał zająć się remontem zrujnowanej katedry. Na prace przeznaczono

⁶⁵ Kurczewski w *Kościele zamkowym* (t. III, s. 170) podaje datę 28 V.

fundusz 4 tys. zł. lit. pozostawiony przez biskupa Zawiszę. 3 X na sesji gościł unicki arcybiskup połocki Gabriel Kolenda. Zebrani „z powodu swej kościelnej jedności przyrzekli mu pomoc braterską”. Kapituła wspomogła również bernardynów słonimskich i przebywające w Różanie benedyktynki⁶⁶ wygnane ze Smoleńska. Obu zgromadzeniom wydano po 5 beczek zboża z folwarku braszewickiego. Po załatwieniu spraw gospodarczych dóbr kapitulnych postanowiono, że zgodnie ze statutami kapitulnymi obwieszczenie o terminie sesji planowanej na maj 1662 r. zostanie wywieszane na drzwiach kościoła różańskiego z czterotygodniowym wyprzedzeniem⁶⁷.

Kanonicy wileńscy przez cały okres wojny uczestniczyli w bieżących sprawach Rzeczypospolitej. Szczególnie widoczna jest działalność Jerzego Białożora. Aktywność polityczną biskupa obrazuje jego uczestnictwo w kolejnych sejmach; 1658, 1659, 1661, 1662 r. Ze względu na urząd i związki z władcą uczestniczył jako komisarz królewski w rozmowach ze skonfederowanymi wojskami litewskimi⁶⁸. Podobną rolę pełnił kanonik Aleksander Sapieha. Latem 1659 r. uczestniczył w rokowaniach ze skonfederowaną dywizją żmudzka. W 1662 r. zabiegał o zgodę swego brata hetmana Pawła Sapiehy z Wincentym Gosiewskim. W grudniu tego roku razem z Białożorem uczestniczył w komisji skonfederowanego wojska w Puniach⁶⁹. W tym samym czasie inny kanonik – Władysław Silnicki – posłował z ramienia prymasa do konfederatów „z zadaniem powstrzymania ich przed nieodpowiedzialnymi posunięciami”⁷⁰.

Mimo targających wojskiem konfederacji rok 1661 był pomyślny dla militarnych przedsięwzięć Rzeczypospolitej. Po odebraniu Grodna siły polsko-litewskie skierowały się w stronę Dołhinowa i Głębokiego. Wygrana pod Kuszlikami (4 XI 1661) pozwoliła na odepchnięcie Rosjan za Dźwinę. Mimo zwycięstwa „konfederaci nie chcieli iść z królem «do Moskwy»”. Monarcha skierował się w stronę Wilna. Stolica Wielkiego Księstwa Litewskiego została wyzwolona 2 XII 1661 r. Kolejny rok przyniósł stopniowe zakończenie walk⁷¹.

⁶⁶ Akta kapituły nie podają nazwy zgromadzenia, z którego pochodziły mniszki. Herburt tłumacząc „wielebnym pannom zakonnicom” sugeruje, że chodziło o benedyktynki (k. 174v).

⁶⁷ Herburt, k. 173v-174v.

⁶⁸ A. R a c h u b a, *Konfederacja Kmicicowska i Związek Braterski wojska litewskiego w latach 1660-1663*, Warszawa 1989, s. 90, 118, 275, 297, 315.

⁶⁹ Tamże, s. 24-25, 253, 275.

⁷⁰ Tamże, s. 156.

⁷¹ K o r z o n, dz. cyt., s. 368-370.

Oswobodzenie stolicy biskupiej pozwoliło przedstawicielowi kapituły – Tomaszowi Girskiemu – na przygotowanie katedry na przyjazd kanoników. Nie było to zadanie łatwe. „Kilkoletnia gospodarka Rosjan i ostateczny szturm Michała Paca, przypuszczony do zamku, w którym się ukrywały oblężone wojska rosyjskie, i ostrzeliwanie się oblężonych, pozbawiły kościół wież, dachu i sklepienia; kryjący się w kościele oblężeni żołnierze zostali przywaleni i pobici spadającymi gruzami, kanały zatamowane ruinami, ściekająca przez nie woda wylała się na powierzchnię podzamcza i na posadzkę kościelną, zalała gruzy i trupy pobitych. Wstrząsający widok rzucił się w oczy delegata kapituły, wstępującego w progi świątyni, tak pięknie przed najściem Rosjan ozdobionej. Długo nie zwlekając, ks. Girski oczyścił katedrę z trupów i gruzów i jako-tako przygotował ją na przyjęcie kapituły i biskupa”⁷². Mimo starań zniszczenia nie pozwoliły odbyć zebrania w zwykłym miejscu. Za zgodą biskupa kanonicy zasiedli w kaplicy św. Kazimierza. Pierwsza sesja po powrocie do Wilna rozpoczęła się 14 VI 1662 r. W posiedzeniu uczestniczyli wszyscy członkowie kapituły – sześciu prałatów i dwunastu kanoników: Wojciech Beynart, Jerzy Bienicki – kustosz, Konstanty Brzostowski, Aleksander Chodkiewicz – biskup wendeński, Tomasz Girski, Walerian Judycki – archidiakon, Adam Kopeć, Aleksander Kotowicz – scholastyk, Eustachy Kotowicz, Szymon Młynecki, Kazimierz Pac, Kazimierz Przeclawski – dziekan kapituły, Krzysztof Siesicki-Dowmont, Władysław Silnicki, Teodor Skuminowicz – kantor, sufragan białoruski, Mikołaj Słupski, Jan Gotard Tyzenhauz – sufragan wileński, Benedykt Żuchorski.

Z tego grona Przeclawski (jako dziekan), Brzostowski, Girski, Beynart, Siesicki, Eustachy Kotowicz i Żuchorski zostali uroczystie instalowani na czerwcowej sesji przez Jana Gotarda Tyzenhauza sufragana wileńskiego⁷³.

Zniszczenia wojenne sprawiły, że również następne posiedzenie kapituły odbyło się w kaplicy św. Kazimierza. Sesja w dniach 28 IX – 6 X została poświęcona sprawom przywracania normalnego funkcjonowania centralnych urzędów diecezji. Dyskutowano o sprowadzeniu przechowywanych w Różanie relikwii św. Kazimierza oraz archiwum i części skarbca zdeponowanych na Jasnej Górze. Troską kapituły było również zapewnienie ochrony dóbr kościelnych przed samowolą skonfederowanego wojska. 3 X biskup Jerzy Białozor osobiście obwieścił zebranym, że „na wiekiście dziękczynienie boskiemu Majestatowi za odebrane łaski w tych czasach najcięższego zamieszania przez

⁷² K u r c z e w s k i, *Kościół zamkowy*, t. I, s. 141.

⁷³ Herburt, k. 174v.

wydobycie i oczyszczenie katedry wileńskiej od obrzydliwości wrogów, kalwarię czyli znamiona Męki Pańskiej w dobrach stołu biskupiego w Werkach fundować i nadać myśli żądając na to zgodzenia się kapituły”. Kapituła zaakceptowała pomysł i wyznaczyła swoich przedstawicieli (Beynart, Girski, Słupski, Tyzenhauz) do wymierzenia gruntów pod przyszłą Kalwarię Wileńską⁷⁴. Mimo starań delegatów kapituły trudno było zebrać rozproszone dobra. Jeszcze jesienią 1664 r. kanonicy próbowali dociec, gdzie znajdowały się fragmenty srebrnego wyposażenia kaplicy św. Kazimierza oraz pierścieni, łańcuch i inne złote przedmioty pozostałe po biskupie Wołowiczu⁷⁵.

Znakiem zakończenia „tułactwa” były wydarzenia z 15 VI 1664 r. „W niedzielę wśród oktawy Bożego Ciała w obecności samegoż najjaśniejszego i niewyciężonego króla Jana Kazimierza przy najliczniejszym senatorów, dygnitarzy, urzędników i z rycerskiego stanu szlachty zebraniu, z całą kapitułą, jako też całego miasta i diecezji niezliczonych tłumów JW Jerzy Białożor ze smoleńskiego na wileńskie biskupstwo kanonicznie przeniesiony, wykonawszy na dniu wczorajszym na zachowanie praw i swobód Kościoła i Kapituły wileńskiej formalnej przysięgi własnoręcznie podpisanej wjazd swój uroczysty do katedry i objęcie tronu biskupiego odprawił”⁷⁶.

THE EXILE OF THE BISHOPS AND OF THE WILNO CHAPTER IN THE YEARS 1656-1662

S u m m a r y

Those historians who research the history of the Grand Duchy of Lithuania admit that one of the major events in that area was the war against Russia in the years 1654-1667, although this problem has not been yet thoroughly studied. The Moscow troops went up-country demonstrating horrible cruelty and leaving the country behind them completely destroyed. When the enemy were approaching, the bishop of Wilno J. Tyszkiewicz and the cathedral chapter, having secured the treasury and the archives, decided to leave the capital. Their wanderings lasted almost seven years. However, during the whole war they took an active part in the current events happening in Poland that was then “flooded” by the Swedish army. The work of Canon, and from 1661 Bishop J. Białożor was especially conspicuous. A similar role

⁷⁴ Tamże, k. 175-176v.

⁷⁵ Tamże, k. 180v.

⁷⁶ Tamże, k. 180.

was also played by other canons, A. Sapięha being one of them. The source basis for this article is the manuscript kept in the Diocesan Museum in Włocławek, whose title is *Materiału historycznego do dziejów rocznych czyli kroniki litewsko-katolickiego Kościoła, a szczególnie wileńskiej diecezji z akt kapituły katedralnej oraz konsystorza wileńskiego rozmaitych dokumentów oryginalnych przez ks. Mamerta z Fulsztyna Herbuta ... zebranego.*

Translated by Tadeusz Karłowicz